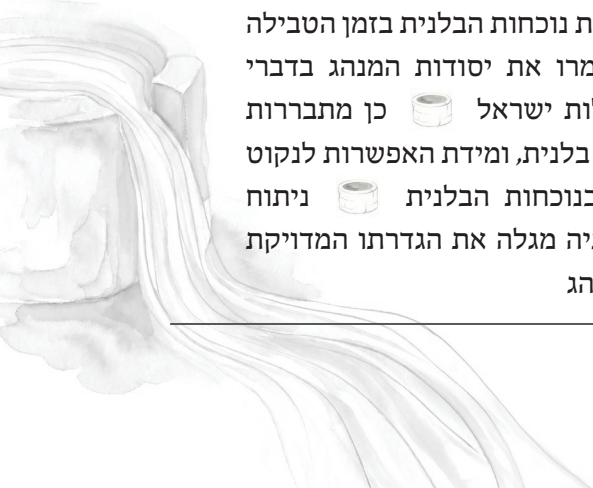

הרב מאור קיים תוקף מנהג הבלנית

- פתיחה
- ההגדרות השונות של תוקף הבלנית אצל אחרוני זמננו
- המגדירים כדין גמור
- היתר עבור בושע מיוחדת
- אין הגדרה הלכתית
- ביאורו של מו"ר הרב מלמד בפניני הלכה
- מקור מנהג בלנית
- הראשונים שכתבו שאישה אחרת תעמוד על הטובלת בעת הטבילה
- לשונות הראשונים והאחרונים מורים שמדובר במנהג שלכתחילה יש לקיימו
- ראשונים שלא הזכירו בלנית
- פתרונות אחרים שהובאו בראשונים
- ראשונים שכתבו שאשה צריכה לעמוד בלא להזכיר פתרונות נוספים
- האם הפתרונות האחרים בדיעבד או לכתחילה?
- טבילה תוך כדי תפיסת השיער בידה
- תשובת הרדב"ז
- סיכום ביניים
- דברי האחרונים וחיזוק המנהג
- הפוסקים שהצריכו קודם כל נוכחות אישה
- תשובת רבי עקיבא איגר
- אחרונים נוספים
- ניתוח הפער והגדרת ההלכה
- ביאור עמדת האחרונים לאור דברי הראשונים
- ביאורו של טהרת ישראל
- אישה בעלת שיער קצר
- "מסיבה אחרת" – מה נקרא צורך
- סיכום

בעשורים האחרונים צפה ועולה סוגיית נוכחות הבלנית בזמן הטבילה. הרב מאור קיים מברר במאמרו את יסודות המנהג בדברי הפוסקים, טעמיו והתחזקותו בקהילות ישראל. כן מתבררות החלופות שהציעו הפוסקים לנוכחות בלנית, ומידת האפשרות לנקוט בהן כאשר הטובלת לא מעוניינת בנוכחות הבלנית. ניתוח הפער בין הראשונים לאחרונים בסוגיה מגלה את הגדרתו המדויקת של המנהג.

הרב מאור קיים תוקף מנהג הבלנית

פתיחה

יסוד מנהג הבלנית, דהיינו אישה שמשגיחה על הטובלת לראות שכל שערותיה נכנסות למים וטבילתה כשרה, נפסק בשולחן ערוך (יו"ד קצח, מ): "צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מ"ב שנה ויום אחד בשעה שהיא טובלת, שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים". מקור הסעיף מדברי ראשונים רבים, כמבואר להלן. יחד עם זאת, המנהג לא הובא בחז"ל. אדרבא, במסכת חולין (לא, א-ב) דנו האמוראים לגבי אישה שנפלה מגשר לתוך מי מקווה וכך נטבלה כל גופה, או שנכנסה למים כדי להתרחץ וללא כוונה נפלה כולה לתוך המים ונטבלה, אם הטבילה עלתה לה עבור היטהרות לבעלה. והדיון שם האם טבילה שכשרה לבעלה צריכה כוונה או לא, אך מובן מאליו שלא היה מי שראה את הטבילה ובדק שכל שערותיה של הטובלת נכנסו למים, וחשש כזה לא העלתה הגמרא (ראו שו"ע קצח, מח ובנושאי כלים). על אף דברי השו"ע, ההגדרה המפורטת לתוקף הצורך באישה שתשגיח על הטבילה לא התבררה דיה. אפשר להציב את השאלה בצורה זו: האם טבילה בפני בלנית נחשבת לדין גמור שרק בשעת הדחק או במצבים מיוחדים אפשר לחרוג ממנו, או שזהו מנהג שיש לקיימו לכתחילה אבל עבור צורך מסוים מותר לטבול שלא בפני בלנית, ובלבד שיש פתרון מעשי אחר שמבטיח שכל שערותיה של הטובלת נכנסות למים.

במאמר זה נדון בהגדרה המדוקדקת של סעיף זה בשו"ע, וממילא בתוקפו במצבי צורך, נביא את הגדרות אחרוני זמננו, ונראה שהדרך שבה מו"ר הרב אליעזר מלמד ביאר בפניני הלכה טהרת המשפחה (ה, ח) היא הדרך המסתברת והמתקשרת עם כלל המקורות.

ההגדרות השונות של תוקף הבלנית אצל אחרוני זמננו

בדור האחרון מצינו תשובות ומאמרים רבים שעסקו בשאלה כיצד להגדיר את תוקף הצורך בבלנית ואת ההשלכות המעשיות של הגדרה זו.¹ נסקור חלק מאחרוני זמננו.

1. כמדומה ששאלה זו עלתה יותר בשנים האחרונות משתי סיבות עיקריות: א' המגמה הכללית לפרט ולהגדיר

המגדירים כדין גמור

בספר "טהרת בת ישראל" (ז, מ, עמ' מא) כתב הרב קלמן כהנא: "בשעת הטבילה תעמוד על ידה אשה יהודיה גדולה... ותשגיח שהמים יכסו את כולה בבית אחת עם שערותיה ולא תצא משערות ראשה אף אחת מחוץ למים. בשעת הדחק, שאין לה מי שישגיח על זה, תעשה שאלת חכם איך להתנהג".

כלומר טבילה עם בלנית היא האפשרות היחידה שמוצגת לרבים, ואם אין בלנית צריך לעשות שאלת חכם ולברר אם יש פתרון אחר (ולא נזכרו כלל פתרונות נוספים, על אף שהם מובאים בראשונים ובשו"ע, כמבואר להלן).

הרב יהושע ון דייק בספרו "מבשן אשיב" (מכון התורה והארץ תש"פ, חלק ב, סי' לז; פורסם לפני כן בשינויים מסוימים בתחומין לז, עמ' 202-208), צעד בכיוון זה. הרב ון דייק דן בהרחבה בסוגיה, ולבסוף (סעי' י) הגדיר: "נוכחות אשה נוספת בשעת טבילת האשה מנידתה הרי הוא דין המופיע בראשונים ונפסק בשולחן ערוך... אשה שאינה יכולה בשום פנים ואופן שאשה אחרת תהיה נוכחת בשעת טבילתה (לחץ נפשי וכדו'), יש מקום למורה הוראה להתיר לה לטבול עם כריכת רשת על ראשה, אך היתר זה הוא רק למקרים חריגים במיוחד לאחר שאלת חכם. אך בהוראה לציבור יש להצריך בלנית קבועה או לכל הפחות אשה שתהיה נוכחת בעת טבילתה".²

הרב ון דייק ביאר מדוע ראה צורך להרחיב בתשובתו (סעי' ט): "הארכנו בכל זה, מפני שכיום נשמעות רוחות זרות שאינן מ'כרם בית ישראל', המנסות בכל דרך לבטל את הצורך בבלניות בשעת הטבילה, ומשתמשות בכל האמצעים שבידיהם לנסות ולבטל תפקיד קדוש זה".

הרי שלדעת הרב ון דייק זהו דין גמור שרק במקרים חריגים ובהוראה פרטית אפשר לחרוג ממנו.³

יותר את ההלכה, במיוחד למושגים עכשוויים ומעשיים, כדי ליישמה במצבים שונים המתאימים למציאות. ב' התגברות ערך צנעת הפרט והבחירה האישית אם לטבול בפני בלנית או לא.

2. ובתשובתו שם ח'זק (סעי' ט) את הצורך בבלנית קבועה דווקא: "מכל הנ"ל נראה שעדיף שתהיינה בלניות קבועות שהוסמכו לכך ולמדו את ההלכות, ולא תיקח כל טובלת באופן אקראי את חברתה להתלוות עמה". וביאר מדוע דווקא בימינו יש לחזק את הבלניות הקבועות: "ואם ישאל השואל, ומה נשתנה דורנו מדורות אבותינו, שלא נכתב בשו"ע שצריך להיות בלנית קבועה? נראה להשיב, שבעבר כולן הקפידו על קלה כבחמורה והיו בקיאות ביותר בהלכה, וכל אחת למדה זאת מאמה, וכיום לצערנו לבושתנו יש נשים לא מועטות שאין להן מושג בהלכות חציצה וטהרה, והבלנית הקבועה רק עוזרת ומסייעת לטובלת לקיים המצווה כדין. ופעמים רבות דווקא נשים חכמות (אקדמאיות וכדו'), עקב טרדתן בעבודתן ועיסוקיהם התובעניים, הן השוכחות יותר בענייני החציצה, והן הזקוקות יותר להדרכה וסיוע בהלכות הטבילה".

3. וכן בספרים נוספים. ראו שולחן הטהרה לרב מנחם קוריצ' (תשע"ט סי' קצח, מ, עמ' תקיח הע' קמב): "הלכה זו, אף שאין לה מקור בש"ס אלא רק בדברי הראשונים, מכל מקום הוא דין גמור". ראו דרך האתרים לרב אברהם מיימון (תשע"ח ח"ב צו), שדן על פתרון העמדת מצלמה שהבלנית תראה דרכה את הטבילה כשהטובלת חשה בושה לעמוד בפני הבלנית, שגם הלך בכיוון זה. ובתוך דבריו גידף את בנות ישראל שפנו למערכת המשפט:

היתר עבור בושה מיוחדת

בש"ת באר אליהו (ו"ד סי' נ) נשאל הרב אליהו כ"ץ לגבי "אשה שמחמת שהיה לה חולי או מום, בושה לטבול בפני הבלנית, ומוכנה לילך ולטבול רק אם יתנו לה לטבול לבדה ללא פיקוח הבלנית".

בתחילה כתב שהצורך להקפיד שתהיה בלנית הוא רק לכתחילה, והגדיר בבהירות "שאינו דין אלא מנהג", ולכן מפני הבושה אפשר להתיר לטבול לבדה, "והנה כידוע גדול כח הבושה... וביותר בושתה של אשה". אלא שסייג את ההיתר למקרה ברור של בושה: "במקרה כזה שמתביישת ונותנת אמתלא לדבריה, שזה בגלל המום שיש לה אחרי מחלתה, אפשר לתת לה לטבול בינה לבין עצמה, ללא פיקוח הבלנית האחראית ובלבד שתבדוק עצמה היטב כדין חציצה לפני הטבילה, וגם תעשה את הסידורים הדרושים שלא יצוף משער ראשה על פני המים". והוסיף: "כאמור היתר זה ניתן בהתחשב במצבה המיוחד, אבל אין להשתמש בו באופן שיטתי, ולבטל על ידו דין השו"ע שתהיה עומדת על גבה, ובמיוחד כשרואים שטענת האשה אינה אמיתית ונועדה רק כדי לעקוף את הבלנית האחראית".

הרי שהרב כ"ץ אמנם בתחילה הגדיר זאת כמנהג ולא דין, ולכן נדחה מפני הבושה, אבל לא נצמד להגדרה זו, ובסוף כתב שמדובר ב"דין השו"ע", וסייג את ההיתר רק למקרה של בושה שמלווה בנימוק מבוסס, ולא רצה להתיר מסיבות אחרות.⁴

אין הגדרה הלכתית

הרבנית מיכל טיקוצ'ינסקי, לאחר בירור יסודי של הסוגיה, הגדירה במסקנתה: "מנהג הדורות הקודמים, שאשה ליוותה אשה לטבילה, אינו עניין שמעיקר הדין, אלא מדובר בתקנה שנועדה לתכלית של וידוא טבילה מלאה. בכל מקרה שבו אשה מבקשת להחזיר לעצמה את הנאמנות על הטבילה כדת וכדין הדבר מותר, ובלבד שעליה לוודא ששערה יהיה אף הוא בתוך המים יחד עם כל גופה, באחת הדרכים שהזכרנו כאן... מובן שהחפצה בכך תוכל להמשיך ולהיעזר בבלנית, גם לעניינים

"לצערנו הרב, בעידודן של ערב רב אשר אין להן כל קשר לקדושה ולטהרה קמו נשים שומרות מסורת ופנו לעוכרי ישראל מחרפי מערכות אלוקים חיים, מערכאות המדינה, לדרוש שהן מעוניינות לטבול ללא השגחה, מתואנות של בושה וכדו'".

4. גם בספר פוע"ה (ח"א יח, טז) התייחסו הכותבים, הרב גבריאל גולדמן והרב מנחם בורשטיין, למקרה שהטובלת מתביישת, אך הציעו פתרון אחר כדי לא לבטל את השגחת הבלנית: "אם הטובלת מתביישת, תבקש מהבלנית שתיכנס לחדר הטבילה רק אחרי שהטובלת ירדה למקווה. לאחר הטבילה הבלנית תצא, ורק אז תעלה הטובלת מהמקווה". ובסעיף כב הוסיפו ש"בשעת הדחק שאין אשה אחרת שתשגיח, יכולה לשים שְׂבָכָה על שערתיה".

נוספים אחרים. אבל ההחלטה אם לעשות כן תלויה באשה עצמה, שנאמר 'וספרה לה – לעצמה' (חיים היא, מגיד תשפ"ה, פרק י).⁵

עולה מדבריה שאין הגדרה הלכתית בהירה, שלכתחילה יש לקיים את מנהג הבלנית ובמקרי צורך להתיר, אלא מכיוון שהדין עצמו כולו פונקציונלי, שתפקידו לוודא שכל השערות נכנסות למים, פתרון הבלנית לא עדיף על פתרונות אחרים.⁶

ביאורו של מו"ר הרב מלמד בפניני הלכה

מו"ר הרב מלמד ביאר את דין הבלנית במסגרת ספרו "פניני הלכה טהרת המשפחה" (תשפ"א), בפרק ה, שעוסק בטבילה וחציצה, הלכה ח: "כיוון שהאשה אינה רואה את עצמה בטבילתה, יש לחשוש שאולי שערה אחת משערות ראשה נשארה לצוף על פני המים וטבילתה פסולה. לפיכך, צריך שאשה אחראית תעמוד ותראה שכל גופה ושערותיה של הטובלת נכנסו לתוך המים (שו"ע קצח, מ). ובבואו לבאר את התפקידים הנוספים של הבלנית, תיאר שהתחילו מרצונן של נשים: "כיוון שכך, היו שנהגו לבקש מאותה אשה שגם תסייע להן לבדוק שאין דבר חוצץ על גופן במקומות שאינן יכולות לראות", והמשיך בנוהגים השונים של בלנית כיום. בסוף ההלכה כתב: "אשה שנמצאת במקום שאין בו אשה שיכולה ללוות את טבילתה", שתבקש מבעלה שיראה שהטבילה כשרה, או "אפשרות נוספת" – לעטוף את שערה בבד או בסרט רפויים, באופן שיבטיח שכל שערותיה נכנסות למים.

בהערת שוליים 8, הגדיר שהצורך בבלנית הוא מנהג – "יסוד מנהג הבלנית", ביאר את המקורות, וחזק את המנהג: "יש למנהג הבלנית חשיבות מרובה, שכן הניסיון מראה, שבלא נוכחות של בלנית טובה בטבילה, יש טובלות שטועות בהלכה ואין מי שיעמיד אותן על טעותן". יחד עם זאת, מכיוון שיש ראשונים שלא הצריכו בלנית, וגם הסוברים שצריך מסכימים שגם בלי הבלנית הטבילה כשרה, לכן "אשה שמתביישת שבלנית תראה אותה, או שמסיבה אחרת אינה רוצה להיעזר בבלנית –

5. דבריה פורסמו לראשונה במאמר "וספרה לה": בירור הלכתי בשאלת טבילה ללא בלנית' (אקדמות לא, אדר ב' תשע"ט, עמ' 143-154), וכן בגרסה רחבה יותר תחת אותה כותרת באתר "גלויה".

6. יש לציין לדברים המעניינים של הרבנית טיקוצ'ינסקי על תועלת שהיתה פעם בתפקיד הבלנית לעומת היום: "תכלית נוספת של השראת רוגע על הטובלת ותחושת ביטחון בשל העובדה שהיא לא לבד בנהר נזכרת בדברי ערוך השולחן. כיום המצב התהפך. המים אינם מלחיצים, ודווקא עמידת הבלנית מעל האשה גורמת ללא מעט נשים מצוקה, והן ממחרות לטבול". ראו עוד בבירורה של הרבנית זיוית ברלינר ('בין "שלא נשאר משערותיה" לבין "טבילה כדין": עיון בהשתלשלות ההלכה ובהגדרת תפקיד הבלנית', דרישה 4, בר אילן תשע"ט, עמ' 69-87), שהגדירה שהדרך המועדפת לטבול היא בפני אישה נוספת, אך אין למנוע ממי שרוצה לטבול לבדה: "נוכחותה של אשה נוספת בעת הטבילה היא הדרך העדיפה מבחינה הלכתית... במידה והאשה מביעה את רצונה לטבול לבדה, אף ללא צפייה בשערה, קשה למצוא צידוק הלכתי המאפשר למנוע זאת ממנה".

אינה חייבת לקיים את המנהג⁷, ובלבד שהטובלת דאגה לפתרון אחר שיבטיח שכל שערותיה נכנסות למים.

ולבסוף ביאר שבמקום שהציבור רוצה לקבוע את מנהג הבלנית כנורמה, הם יכולים לקבוע שבמקווה אצלם טובלים רק עם בלנית, "ובלבד שיש פתרון סביר למי שאינה מעוניינת לטבול עם בלנית".

הרי שהגדיר את הצורך בבלנית כמנהג. הגדרה זו פירושה – יש לקיימו לכתחילה כמו כל מנהג (ולכן ביאר את החשיבות של המנהג וההיגיון והתועלת שבו), מאידך אין זה חובה או דין, ולכן כשיש לאישה סיבה שלא לקיימו, "אינה חייבת לקיים את המנהג". ברצוני לטעון שהגדרה זו של מנהג שיש לקיימו לכתחילה, ובשעת הצורך אין חובה לקיימו, היא ההגדרה ההלכתית הקולעת בסוגיה, ומגשרת על הפער שבין דברי הראשונים לאחרונים.

מקור מנהג בלנית

הראשונים שכתבו שאישה אחרת תעמוד על הטבילה
כפי הנראה, הראב"ד היה הראשון שציין את הצורך באישה נוספת בעת הטבילה. וכך כתב בספרו בעלי נפש: "וכשהאשה טובלת, צריכה שתעמוד אחרת על גבה ותראה שלא נשאר משערותיה על פני המים" (שער הטבילה א; מהדו' מוסד הרב קוק, עמ' עו). וכ"כ ראשונים נוספים בסגנונות שונים (שנעמוד עליהם בסמוך): אשכול (הל' מקוואות סוף סי' סג) בשם "איכא מרבואתא דאמרי"; מהר"ם מרוטנבורג (מובא בכלבו פו; שערי דורה נדה כ; ואגור אלף שפז – ונראה שכך גם דעתם); רשב"א (תורת הבית הארוך ז, ד"ה 'טבילת הנדה' במשפט האחרון; מהדו' מוסד הרב קוק, עמ' שפז; תורת הבית הקצר ז; מהדו' מוסד הרב קוק, עמ' תמח; שו"ת הרשב"א חדשות מכת"י, סי' קב); רא"ש (הל' מקוואות כח; הל' נדה בקיצור ב, שהועתקו גם בשו"ת הרא"ש כלל מז, א); רבנו ירוחם (תא"ו כו, ה, העתיק את הל' נדה בקיצור של הרא"ש); אורחות חיים (טהרות הנדה אות י); תשב"ץ קטן (תפה, מהדו' מכון ירושלים; תפג במהדורות הישנות); טור (קצח, מ).⁸

לשונות הראשונים והאחרונים מורים שמדובר במנהג שלכתחילה יש לקיימו
יש להתבונן ולדייק כיצד הראשונים ניסחו את דבריהם. אמנם האשכול בשם "איכא מרבואתא דאמרי", ניסח בצורה חזקה: "לא תטבול

7. במעדני יום טוב (שם ס"ק ה) ביאר שדברי הרא"ש הם "מסברא דנפשיה", כלומר מדובר בחידוש דין שלא נזכר בגמרא. ובדברי חמודות (ס"ק קכג-קכד) הזכיר ראשונים נוספים שכתבו כרא"ש: מהר"ם מרוטנבורג, כלבו, אגור, ראב"ד ורשב"א.

8. בספר תשב"ץ קטן (מהדורת מכון ירושלים עמ' רעז, הע' יב) הפנה העורך הרב שלמה אנגל גם לאגודה במסכת נדה (פרק י אות מג), אך לא מצאתי שם.

אשה אלא אם כן אשה גדולה עומדת עליה בשעת טבילה ורואה שנכנס כל גופה וכל שערותיה במים".

אך הניסוחים של שאר הראשונים רכים יותר. לשון הראב"ד: "צריך שתעמוד אחרת", וכן לשון הרשב"א, רא"ש ורבנו ירוחם, וקרוב לזה הטור ("ותעמיד אשה על גבה"). וכן בכלבו בשם מהר"ם מרוטנבורג: "כתב הר"מ נ"ע, אשה שטובלת צריכה להוליך עמה אשה יהודית או בעלה או נערה שהיא גדולה יותר מ"ב שנים ויום אחד לראות אם טבלה כדין, אבל לא גויה הואיל ואתחזק אסורא".⁹ וכ"כ תשב"ץ קטן ואורחות חיים. ובשערי דורא, בלשון מעט רכה יותר: "ויהודית רואה אם טבלה בטוב, או בעלה או נערה יותר מ"ב שנים, אבל גויה לא".

כידוע, פעמים רבות שלשון 'צריך' בראשונים ובשו"ע אינה חובה גמורה, אלא צורך לכתחילה.¹⁰

ראשונים שלא הזכירו בלנית

על אף שראשונים רבים הזכירו את הצורך בנוכחות אישה בזמן הטבילה, ישנם ראשונים חשובים שביארו את דיני נדה וטבילה בפירוט ולא הזכירו צורך זה, בראשם הרי"ף והרמב"ם,¹¹ וכן הרמב"ן והרוקח. וכן לא נמצא בכתבי הגאונים. ויש מספרי זמננו שהביאו את השמטת הרי"ף ורמב"ם, כבסיס לניסוחם את מנהג הבלנית.¹²

אפשר לשער שסיבה אחת לכך שלא היתה הוראה ברורה אצל כל הראשונים להצריך אישה שתפקח על הטבילה, היא בגלל התאורה. אישה חייבת לטבול בלילה, ובתנאי התאורה בימי הביניים, ומקומות הטבילה שפעמים היו מקורות מים חשוכים, מן הסתם לא היה קל לראות אם שיערה אחת נותרה מחוץ למים, ועל כן הערך של נוכחות אישה נוספת היה נמוך. וכן מתבאר מלשון השואל בשו"ת הרשב"א (שו"ת מכת"י קב): "עוד שאלת מה שאמרו דטבילת אשה אינה ביום אלא בלילה, ואפילו בשמיני שלה משום סרך בתה (ראו גידה סז, ב), איך יכולה האשה העומדת על גבה

9. ראו סדרי טהרה (שיורי טהרה עח). ובשלחן גבוה (קצח, עח) ביאר אפשרות לומר שהכלבו והרא"ש חולקים, ולרא"ש מותר שאפילו גויה תראה את הטבילה, אך דחה זאת, יעוי"ש.

10. וכן דייק הרב שאול דוד בוצ'קו מלשון השו"ע (בעקבות המחבר ח"ג ס"י לה, עמ' 408): "כידוע המחבר מדקדק מאד בלשונו, והלשון 'צריך' משמעה לכתחילה, וודאי שאין זה מעכב בדיעבד, כמבואר בפוסקים".

11. ויש לציין לדיוקה של הרבנית טיקוצ'נסקי בדברי הרמב"ם (חיים היא שם): "הרמב"ם גם השווה בין גברים לנשים לעניין זה, והכליל את ההוראות לטבילה בהלכות מקוואות, ולא בהלכות איסורי ביאה בפרקים המיוחדים לאיסורי נדה" (ראו רמב"ם מקוואות א, ז; איסורי ביאה ו, כג).

12. ספר טהרת משה לרב צפניה ערוסי (פרק טו עמ' קמג): "לכתחילה תהיה עם הטובלת אשה שתשגיח שכל גופה ושערה יכנסו לתוך המים". ובהערה כא שם: "בתלמוד וברי"ף וברמב"ם לא נזכר עניין זה. אולם עיין ב"י שכן כתבו הראב"ד ועוד מהראשונים, וכן פסק השו"ע".

לראות בלילה אם יצאו שערותיה לחוץ לאחר שקיעת החמה, ואין דרך להוליך עמהו
נר לנהר".¹³

פתרונות אחרים שהובאו בראשונים

חלק מהראשונים שכתבו שצריך להעמיד אישה שתראה את הטובלת, הציעו פתרונות חלופיים כדי להבטיח שכל שערותיה של הטובלת ייכנסו למים.

הראב"ד, שכאמור ככל הנראה הוא הראשון להזכיר את עניין הבלנית, כתב שבמקום שאישה תעמוד על הטבילה, אפשר שתטבול לבדה אם תכרוך את שערותיה בדברים שאינם חוצצים: "או שתכרוך שיערה על ראשה בדבר שאינו חוצץ, כגון תיכי חלילאתא"¹⁴ שאינן מלוכלכות שהמים יכולין לבוא בהם כדאמרינן לקמן, אי נמי בחוטי שיער שאינן חוצצין ואפילו הן מהודקין".

האשכול הציע זאת כפתרון במקום בו אין אישה שתראה: "ואם אין שם אשה הרואה, תכרוך שאר ראשה בחוטי שיער שאינן חוצצין או בחוטי צמר וברצועות שבראשה, ובלבד שתרפם".

וכן השיב בשו"ת הרשב"א, שבמקום בו החושך לא מאפשר שאשה תראה את שערות הטובלת, "יכולה לטבול בחוטי שיער... ואי נמי בחוטי צמר או ברצועות שבראשה ובלבד שתרפם, וכדתנן התם במתניתין (שבת נ, א) לא בחוטי צמר ולא בחוטי פשתן ולא ברצועות שבראשה ולא תטבול בהן עד שתרפם, ואי נמי בתיכי חלילאתא ואפילו בלילי שבת אי לא מיטנפן וכדאיתא התם".

ראשונים שכתבו שאשה צריכה לעמוד בלא להזכיר פתרונות נוספים

לא כל הראשונים הביאו פתרונות חלופיים אלו. הרא"ש ורבנו ירוחם ציינו רק שיש לטבול בנוכחות אישה אחרת. יתר על כן, מלשון הטור משמע שהרא"ש לא רק השמיט אלא חולק על פתרונות אלו, ולכן גם במקום שאין אישה שיכולה לעמוד על גבה, אין לטבול על ידי כריכת השיער.

אולם ביאר הבית יוסף (קצח, מ), ש"אין לפרש כן, דהא בהדיא אמרינן בריש פרק במה אשה (שבת נז, ב): מודים חכמים לרבי יהודה בחוטי שיער שאינם חוצצים, וכתבו הרא"ש עצמו בפרק תינוקות (שם ס"ו כה), וכיון שאינם חוצצים, אם כרכה שערותיה

13. בשו"ת בית שער (יו"ד רפז) נשאל הרב עמרם בלום על בלנית שנחלשה בראייתה. לאחר שדחה פתרונות כגון שהבלנית תתקרב יותר לטובלת, או שתיקח אבוקה, הציע שהבלנית תבחן את ראייתה על ידי הרכבת משקפיים, "מחוורתא שתקח לה בתי עינים פערן ופערגאסערונגס-גלאז [זכוכית המגדילה מן המרחק, משקפיים], ואפשר לבדוק אם רואה בזה היטב דבר קטן מאוד כשאר כל הנשים ויותר". ראו עוד אזהרת הרב מאיר ברנדסדורפר (קנה בשם קצח, נט).

14. שרשראות של חוטים, כבגמרא (שבת נז, א).

בהן יפה עד שלא נשאר שום שער חוץ לכריכה למה לא תעלה לה טבילה? הילכך נראה לי שלא הביא רבינו דברי הראב"ד לחלוק על דברי הרא"ש אלא ללמדנו תיקון לטבול בלא אשה עומדת על גבה, דהרא"ש והראב"ד מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי".

ואף הב"ח (קצח, לו) שנראה להלן, מודה שכשאינן בלנית גם לשיטת הרא"ש מותר לאישה לטבול תוך שימוש בפתרונות החלופיים: "אם אי אפשר לה באשה שתעמוד על גבה, כגון שהיא דרה יחידה בעיר, אי נמי אין חבירתה רוצה לילך עמה, אין צריך שיעמוד בעלה על גבה אם היא חוששת פן תתגנה עליו כשיראה אותה ערומה, ואף הרא"ש מודה בזה".¹⁵

האם הפתרונות האחרים בדיעבד או לכתחילה?

ויש לברר האם הפתרונות האחרים שהציעו הראשונים שווי ערך לזה שאישה תעמוד על גבי הטובלת, או שהם בגדר בדיעבד, ורק במציאות שאי אפשר להשיג מי שתשגיח על הטבילה, מותר יהיה לטבול לבד תוך כריכת השיער בדברים שאינם חוצצים. הראב"ד ואשכול הביאו את הפתרונות החלופיים כהצעה לכתחילאית, שוות ערך לבלנית. ואמנם הרשב"א בתורת הבית הקצר, הביאם בלשון בדיעבד: "כרכה שערותיה על ראשה בדבר שאינו חוצץ כחוט שער וכיוצא בהן מן הדברים שאינן חוצצין, אף על פי שטובלת בינה לבין עצמה, עלתה לה טבילה וטהורה". וכ"כ אורחות חיים בשם הרשב"א. אך מדברי הרשב"א בתשובתו, שהבאנו לעיל, רואים בפירוש שאין הבדל בין פתרון כריכת השיער לבין העמדת אישה אחרת על גבי הטובלת. וכך ביאר הב"י, שאין הבדל בין הפתרונות וכל הראשונים סוברים שהם לכתחילה.¹⁶

15. כפי שלמדנו לעיל, האפשרות לטבול בפני בעלה הובאה בחלק מהראשונים (מהר"ם מרוטנבורג, אורחות חיים). וכ"כ כמה אחרונים בפשטות (ב"ח, לולא החשש שתתגנה מפניו, כמבואר למעלה; לחם קצה, כ; שו"ת נטע שורק יו"ד נד). אך בשו"ע לא הובא פתרון טבילה בפני בעלה (אולי בהתאם למה שפסק בשו"ע קצה, ז, שאין לבעל לראות את מקומות המכוסים שבאשתו בימי נדתה), וביאר בשו"ת בית שער יו"ד רפו, משום "שמא יבוא עליה קודם שתטבול". אך בנודע ביהודה כתב שאין חשש שיבוא עליה כשהוא באמצע לדאוג לטהרתה, מה עוד שהיא עומדת תיכף להיטהר, "וגם להתגברות היצר לא חשו, דלא שביק היתרא, שהרי תיכף תטבול", ואף התיר לנגוע באשתו כדי לסייע בטבילתה (תניינא יו"ד קכב). וכ"כ פרדס רימונים קצח (שפתי חכם נב), שערים מצוינים בהלכה (קסב, ס"ק ז) ובדי השלחן (ס"ק רחצ).

הרב יהושע ון דייק (שם) הסיק שהפתרון של טבילה בפני בעלה עדיף בהרבה מכריכת שיער, ואילו לדברי הרבנית טיקוצ'נסקי (שם) זהו פתרון לא ראוי, זולת במקרים ייחודיים. בפועל כמדומה שעניין זה הוא אישי-זוגי, ויש מקרים שכן נכון להורות, ותלוי בזוג ובמקום ובמציאות המשתנה (לפעמים כך מורים לגבי עלייה להר הבית כשעולים שני בני הזוג יחד). ראו עוד מה שדייקו בבארות יצחק על פסקי מהרי"ץ (שערי טהרה ח"ג, סי' יב ס"ק יג), ועוד בשלום האלך לרב אליקים לבנון (נספח ג, עמ' 255-256).

16. בב"י דייק שבשו"ת הרשב"א הביא שלוש אפשרויות שונות לכרוך את השיער – חוטי צמר, רצועות וחוטי שיער. וביאר שאע"פ שהראב"ד הזכיר רק חוטי שיער, "חד מתרי תלת תיקוני נקט, ולא דוקא. שהרי הרשב"א

לעומת זאת, הב"ח ביאר שלדעת הרא"ש, שלא הביא את פתרון כריכת השיער, עצה זו היא בדיעבד: "דכשאפשר שתעמוד אשה על גבה אין לה לסמוך על כריכת שער ראשה לכתחילה", והוסיף שאולי אפילו תצטרך לטבול שנית עם אישה שעומדת על גבה: "ואפשר דאם עברה על אזהרה זו צריכה לטבול שנית".¹⁷ אמנם כאמור לעיל, גם לב"ח אם אין אפשרות שאישה תעמוד על גבה, אף לרא"ש ודעימיה תכרוך את שיערה בדברים שאינם חוצצים ותטבול כך. בדרכי משה הארוך (קצח, כז), בפרישה (ס"ק לח) ובשולחן גבוה (ס"ק פ), הסכימו עם ביאורו של הבית יוסף.

טבילה תוך כדי תפיסת השיער בידה

העיר רבי אהרן שמואל קאיינובר (תפארת שמואל על הל' מקוואות סי' כח, ס"ק א), מראשוני האחרונים, על דברי הרא"ש, שמהטור משמע שאם אישה אחרת לא השגיחה על הטבילה, והטובלת גם לא כרכה את שיערה בדבר שאינו חוצץ, גם בדיעבד לא עלתה לה הטבילה. אך ביאר שכל זה באישה שמפחדת מהמים ואינה מדקדקת: "נראה דוקא באשה שאינה זריזה ובהולה במים, אבל היכא שזריזה ואינה נבהלת במים ותפסה שיערה בידה עד שהמים עולים היטב על ראשה ואז פתחה ידיה, הוי שפיר טבילה". כלומר אישה שלא מפחדת מהמים, ומדקדקת שכל שערותיה ייכנסו תחת למים – עלתה לה הטבילה. ומסיים התפארת שמואל: "ובשעת הדחק יכולה לסמוך על זה", כלומר אם אין פתרון אחר, יכולה לכתחילה לטבול בצורה זו (ראו שו"ת שמחת כהן לרבי רחמים חי חווית הכהן יו"ד ב, עב). ואחרונים רבים הביאוהו – סדרי טהרה, שיעורי טהרה עט; דרכי תשובה קלג; שערים מצוינים בהלכה קסב ס"ק ו; עצי לבונה מ; טהרת ישראל קצח, קכח-קכט; ערוה"ש פז, ועוד (ובשמחת כהן שם כתב שלא ראה מי שחולק על התפארת שמואל, אך בשואל ונשאל א, קנג, כתב שלא לסמוך על תפארת שמואל). בערוך השולחן ביאר את יסוד הסברא שעליה בנוי חידושו של התפארת שמואל, שמעיקר הדין התורה העניקה לאישה נאמנות לטבול לבד: "דלהטובלת הרי התורה האמינה, והיא להעדפא בעלמא מבקשת אחרת להשגיח עליה". כלומר, מה

עצמו לא כתב בתורת הבית אלא תיקון דחוטי שער בלבד, ואין לומר דדבריו בתשובה פליגי על מה שכתב בתורת הבית, ועוד דאין טעם ברור לחלק ביניהם... הילכך נראה דהראב"ד נמי סבר כדברי הרשב"א בתשובה, ומשמע שכן דעת כל הפוסקים וליכא מאן דפליג במילתא".

עוד יש לציין שהטור הביא את פתרון כריכת שיער בשם הראב"ד בלשון בדיעבד, אע"פ שמבואר אחרת בראב"ד עצמו.

17. בבדי השולחן (ס"ק שד) כתב: "בדיעבד נראה שיש לסמוך על כריכת השער אפילו היה אפשר לה לקחת אשה לעמוד על גבה ולקחה", ובציונים (ס"ק תרב): "ואע"פ שהב"ח נסתפק שם בדעת הרא"ש שאולי דעתו להחמיר בזה אף בדיעבד, לדינא נראה שיש להקל בזה כפשיטותיה דהראב"ד".

שראינו בגמרא (חולין לא, א-ב), שדנים על מצבים שונים שהאישה נפלה למים וטבלה ללא כוונה, זאת משום שמעיקר הדין אישה יכולה לטבול לבד, והתורה סמכה עליה להיטהר לבעלה, סמיכה שכוללת את כל המרכיבים של היטהרות – הרגשה, בדיקה, ספירה וטבילה, וכל זה לבדה, ולכן הצורך באישה נוספת שתשגיח על הטובלת בעת הטבילה נחשב "להעדפא בעלמא".¹⁸

תשובת הרדב"ז

יסוד זה שביאר ערוך השולחן, הלוא הוא מפורש בשו"ת הרדב"ז (ח, קלח). הרדב"ז נשאל על "אשה שהלכה לטבול ויש עמה גויה, אם היא נאמנת לומר שטבלה כהוגן או לא". והשיב: "לכתחילה צריך שתולין עמה יהודית כדי שתדע שטבלה כהוגן, אבל בדיעבד נאמנת לומר טבלתי כהוגן אפילו בינה לבין עצמה. הילכך אם היא אומרת טבלתי כהוגן וכדין – נאמנת, ואין אנו צריכין לעדות הגויה". כלומר אישה שטבלה בינה לבין עצמה, ואמרה שנזהרה לטבול כראוי, נאמנת. אמנם, לכתחילה, כדי שתדע שטבלה כדין, ראוי שתהיה אישה נוספת עם הטובלת. ותמוה שכמעט ולא ראינו תשובה מפורשת וחשובה זו מוזכרת בספרים.

סיכום ביניים

למדנו אם כן, שראשונים רבים הביאו שצריך שאישה אחרת תעמוד על גבי הטובלת כדי לראות שכל שערותיה נכנסות למים והטבילה כשרה, וחלקם הביאו פתרונות אחרים שעל ידם אישה יכולה לטבול לבד ולהבטיח שכל שערותיה נכנסות למים. ביאר הב"י שכל הפתרונות מוסכמים ולכתחילאיים. וזו דעת רוב הפוסקים והמפרשים. לעומת זאת, הב"ח סבר שהפתרונות אחרים שנאמרו בראשונים הם בדיעבד. יתרה מכך, כתב בתפארת שמואל שאם אישה שאינה מבוהלת ממים טבלה לבד, ונזהרה שכל שערותיה ייכנסו למים, הטבילה כשרה. וזאת משום שהמנהג להעמיד אישה אחרת על גבי הטובלת הוא לכתחילה לזהירות יתרה. יסוד זה התבאר בפירוש ברדב"ז ובערוה"ש.

דברי האחרונים וחיזוק המנהג

למרות מה שהתבאר בדברי הראשונים, עם השנים, יותר ויותר אחרונים כתבו שסמיכה על פתרונות אחרים במקום העמדת בלנית היא רק בדיעבד, כך שבימי האחרונים המאוחרים דעה זו הפכה להיות הרווחת. והשאלה היא, מה פשר פער זה בין הראשונים לאחרונים.

18. ראו שם בפירוט בערוה"ש מה שרצה לדחות בביאורו של הסדרי טהרה.

הפוסקים שהצריכו קודם כל נוכחות אישה

על אף דבריו בבית יוסף, בשולחן ערוך (קצח, מ) משמע שהפתרונות האחרים הם רק בדיעבד, כשאין אישה שתעמוד על גבה: "צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מי"ב שנה ויום אחד בשעה שהיא טובלת, שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים. ואם אין לה מי שתעמוד על גבה, או שהוא בלילה, תכרוך שערה על ראשה בחוטי צמר או ברצועה שבראשה, ובלבד שתפרם או בשרשרות של חוטים חלולות, או קושרת בגד רפוי על שערותיה" (וכך ביאר הב"ח בלשון שו"ע). רבים מהאחרונים כתבו כלשון השו"ע, "ואם אין לה מי שתעמוד", שמותרת להשתמש בפתרונות האחרים: לבוש קצח, מ; חכ"א קכא, ד; חסד לאלפים ח; ערוה"ש פז ("אמנם אם היא בכפר, ואין אשה על גבה, לא מפני זה תעכב הטבילה"), ועוד. ואחרונים נוספים כתבו עוד יותר בפירוש שלטבול בלי בלנית הוא בדיעבד, כמבואר להלן.

תשובת רבי עקיבא איגר

בשו"ת רבי עקיבא איגר (קמא קיד, פסקים אה"ע) מובאת שאלה (שחסרה בפרטיה) מהרב אריה ליב, אב"ד מעזריטש,¹⁹ באישה שלא היתה ישרה עם בעלה לגבי טבילתה, אך לא ברור אם היא שיקרה על עצם זה שטבלה או דברה אמת. בתחילה כתב רע"א "שהענין קשה מאד, כי הדברים מראין ששקר בימינה, דאשה המבוהלת ממים תלך לבדה בנהר בתחילת הלילה". מאידך, ייתכן שאכן טבלה, "כי החפיפה וחימום המים לכך אינו בקל להיות מבלי ידיעת בני בית ושכיניו". ומכל מקום גם אם טבלה כראוי, ודאי לא הביאה אישה אחרת להשגיח על טבילתה: "גם אם נניח כדבריה, הא מכל מקום הרעה לעשות שלא לקחה אשה אחרת עמה". והשאלה אם נחשבת עוברת על דת יהודית.

השואל סבר שהיא לא נקראת עוברת על דת יהודית, כי העמדת בלנית "זהו רק לכתחילה אבל דיעבד עלתה הטבילה", אבל העיר רע"א שמשמע מהראשונים שאם לא עשתה שום תיקון לדאוג שכל שערותיה ייכנסו למים, וטבלה בינה לבין עצמה, לא עלתה הטבילה, וכתב שמצא כן בתפארת שמואל, "ובהכשילתו [את בעלה] גם באיסור דרבנן מקרי עוברת על דת, כמו בכתם".²⁰

19. הרב שלום יעקב דזשקייאב העלה את האפשרות שרב שואל זה הוא בנו של רבי זאב וולף ממוהילוב (דרישת הזאב, ניו יורק תשפ"ב, 'מתולדותיו של רבינו המחבר', עמ' 8).

20. שאר התשובה עוסק בשאלה אם אפשר לגרשה בעל כרחיה ואם צריך התראה ומה דין כתובתה. ודן האם היא יכולה להיחשב עוברת על דת יהודית על סמך ההודאה של עצמה שלא טבלה בפני אישה אחרת. ורע"א נטה להחמיר בכל השאלות, שנקראת עוברת על דת יהודית, ומפסידה כתובה ואפשר לגרשה בעל כרחיה וללא התראה.

כפי שראינו לעיל, בתפארת שמואל כתב בפירוש שלא עלתה הטבילה רק לגבי אישה שנבהלת מהמים ואינה זריזה לטבול כראוי, ומכיוון שציטט רבי עקיבא איגר את התפארת שמואל, ברור שגם לדעת רע"א, רק אם האישה נבהלת מהמים, ולא עשתה שום תיקון אחר לדאוג ששערותיה ייכנסו למים, וטבלה לבדה – לא עלתה לא הטבילה. ואכן בדברי רע"א מפורש שמדובר באישה שנבהלת מהמים: "הדברים מראין ששקר בימינה, דאשה המבוהלת ממים" וכו'. על כן לרע"א אם מדובר על אישה שלא נבהלת, עלתה לה הטבילה בדיעבד, וכדברי התפארת שמואל.²¹

ויש להשיג על אחרונים שצינו לרע"א אבל הביאוהו באופן חסר, שאפשר ללמוד ממנו כביכול שכל שלא טבלה עם אישה אחרת עומדת על גביה, לא עלתה טבילתה. בפתחי תשובה (קצח, כב) כתב: "תכרוך שערה – ע"י בתשו' רבינו עקיבא איגר סי' קי"ד דאם לא עשתה תיקון זה וטבלה בינה לבין עצמה לא עלתה הטבילה ע"ש, ועי' בסדרי טהרה מה שהביא בשם מהרש"ק". והדברים חסרים, מכיוון שרע"א כתב דווקא על אישה שנבהלת ממים, וסייג זה הוא קריטי, שאם לא כן עלתה לה הטבילה (וכנראה שהפתחי תשובה סמך על כך שהביא באבן העזר (קטו, יד) את דברי רע"א במלואם). ובדרכי תשובה (קלג) ביאר שכוונת הפתחי תשובה כאן בסוף דבריו בהפנייתו לתפארת שמואל (מהרש"ק), לומר בדיוק כך, שאם אינה מבוהלת מהמים, עלתה לה הטבילה, ובשעת הדחק יכולה לטבול כך.

גם בדעת תורה למהרש"ם (קצח, מ) כתב כפת"ש, בלי ההפניה לתפארת שמואל: "ואם אין וכו' תכרוך שערה וכו'. ואם לא עשתה כן, גם בדיעבד לא עלתה לה טבילה, כמ"ש בתשו' רעק"א רסי' קי"ד". ודבריו אינם מדוקדקים, כאמור. בדומה לכך כתב רבי כלפון משה הכהן בשו"ת שואל ונשאל (א, קג).

אמנם כפי שלמדנו, הדברים מבוארים למעיינים בתשובת רע"א עצמו (וכמדומני שלא מעט מהפוסקים עינו רק בפת"ש ולא בתשובת רע"א עצמו, כנראה מחוסר ספרים),²² שדווקא

21. בשו"ת חוות יאיר (סי' קפא) כתב שאם הטובלת מסתפקת שמה שערה נותרה מחוץ למים בעת הטבילה, תחזור וטבול כדין ספק דאורייתא, שהרי היא בחזקת איסור נדה. ודבריו שייכים גם כשאישה אחרת עומדת על גבה, כמוכח מהתשובה שם, אך אין להם שייכות לנידון דידן שאישה טבלה בינה לבין עצמה, ולא נולד שום ספק על עצם הטבילה. וכן מוכח מחכמת אדם (קכא, ד): "צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מ"ב שנים ויום אחד בשעה שהיא טובלת שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על המים, ואם יש ספק שמה נשאר משהו מבחוץ – אפילו בדיעבד לא עלתה לה טבילה". הרי שאם נולד ספק על עצם הטבילה אין זה משנה אם אישה עומדת על גבה או לא, ופשוט. והמשיך חכמת אדם ביחס למצב שאין אישה עומדת על גבה: "ואם אין לה מי שיעמוד על גבה או שהוא בלילה, תכרוך שערה על ראשה בחוטי צמר או ברצועה ובלבד שיהיה רפוי, או אפילו בגד רפוי על שערותיה בעניין שיכול לבוא שם מים". ראו עוד שו"ת אפרקסתא דעניא (א, סח).

22. ראו עוד בשו"ת מים חיים לר"י משאש (מים קדושים סא), שהביא בשם רע"א שאם שערה ארוך וטבלה בינה לבין עצמה לא עלתה לה טבילה, ורק בשם עצי לבונה הוסיף את החילוק בין נבהלת ממים ללא נבהלת. אך כאמור, החילוק הזה מתבאר מתוך דברי רע"א עצמו. וכן הביא שערים מצוינים בהלכה (קסב ס"ק ה) בשם רע"א עצמו.

אישה שאינה זריזה ומבוהלת ממים לא עלתה לה הטבילה. וכן מצאתי שהעיר הרב חזקיה חדד (מכתב לחזקיה יו"ד נב), מרבני תוניסיה ותלמיד הרב רחמים חי חוויתה הכהן: "ומה שכתב בפתחי תשובה ז"ל בס"ק כב משם רע"א דאם לא עשתה תיקון זה של כריכת שיער וטבלה בינה לבין עצמה לא עלתה לה טבילה, עיין שם... התם מיירי במבוהלת, וכמו שכתב להדיא שם, וכן הובא דבריו באורך בפתחי תשובה יו"ד קטו, ד, ובזה אינו מועיל אפילו נזהרה".²³

בחזרה לנידון המאמר, למדנו מדברי רע"א שאם מדובר באישה שלא נבהלת ממים שנזהרה לדאוג ששערותיה ייכנסו למים, בדיעבד עלתה לה הטבילה. אך זהו רק בדיעבד, והצורך הלכתחילאי להעמיד אישה אחרת על גביה בעת הטבילה נחשב אצלו צורך חשוב, יותר ממה שלמדנו בב"ח, וקל וחומר שיותר ממה שלמדנו בכל הראשונים.²⁴ וכן מצינו באחרונים נוספים, כמבואר להלן.

אחרונים נוספים

בשו"ת זבחי צדק (יו"ד יח), נשאל רבי עבדאללה סומך "בעיר אחת שאין יכולים ליקח עמהם אשה כדי לעמוד עמהם בשעת הטבילה", אבל "המה נזהרים הרבה ולא יניחו לשערות ראשם שיצאו חוץ מן המים", אם מותר לטבול כך. ובתשובתו הביא את הפתרונות החלופיים שהובאו בשו"ע והעיר ש"כתבו הב"ח ושאר אחרונים", ש"כל זה בדיעבד או בשעת הדחק". וכתב שבנוסח השאלה

23. מכאן תוכחה מגולה לחלק מספרי זמננו שהביאו את דברי רע"א ופת"ש חסרים, או שהדגישו את הדבר הלא נכון. בספר שערי הלכה לרב יחיאל חזות: "אשה שטבלה בלא השגחת בלנית, לא עלתה לה טבילה, אפילו בדיעבד, זולת אם שמה רשת על שערות ראשה" (הוצאת מוסד הרב קוק יב, יב), ובהערה הפנה לפת"ש ורע"א. וכאמור הדברים אינם נכונים, שמדובר רק על אישה מבוהלת ממים. וכן בשלחן הטהרה לרב מנחם קוריצ' (קצח, מ, ובהערות קמב, קמד), על אף שהביא מקורות רבים לא ביאר את דברי רע"א נכון. וכן בספר פתחי מגדים (יח, יח).

ובספר מקוה ישראל לרב אפרים עובד (כו, יד) כתב: "ואם לא עשתה תיקון זה וטבלה בינה לבין עצמה, לא עלתה לה הטבילה". ובהערה 52 הפנה לרע"א וסייג שאם מדובר באשה זריזה שאינה נבהלת ממים, הטבילה כשרה. בדומה לכך בנטעי גבריאל (נדה ח"ג כח, טו, ובהערה יח, ויש להשיג על מה שהביא מבאו"ה). ולענ"ד אין זו הדרך הנכונה לבאר עניין זה בימינו, מפני שעל אף שגם בימינו יש נשים שמפחדות ממי המקווה, ברירת המחדל לגבי רוב רובן של הטובלות היא שאינן מפחדות ועלתה להן הטבילה. ואינה דומה מציאות של טבילה במקוואות סגורים ושמורים, למציאות של טבילה בנהר או ים או אפילו מקווה של פעם ללא תאורה. לכן כיום היה צריך לבאר את ההלכה כך – לכתוב בפשטות שאם טבלה בינה לבין עצמה ודאגה ששערותיה נכנסו למים, עלתה לה הטבילה, ורק בהערה לסייג שאם היא נבהלת ממים ולא נזהרה כראוי בטבילתה, יש לחזור ולטבול (יש לציין לספר אוצר ההלכות לרב אברהם צבי פרידמן, קצח, ע, ובהערה רלד, שביאר נכון הלכה זו. אמנם אצלם ככל הנראה המציאות הרווחת שנשים מגלחות את שערות ראשן).

24. אפשר היה לבאר שרע"א לא החמיר בסוגיית בלנית גרידא, אלא החמיר מכיוון שכל השאלה בעייתית, שהרי מדובר באישה שנחשדה בשקר על עצם טבילתה. אמנם האחרונים הביאו את רע"א כראיה להחמיר בסוגיה זו דבלנית, וכמבואר למעלה.

לא מבורר מה הסיבה שאינם יכולים לקחת בלנית, "ועל כן אנו מזהירים ומזרזים שיעשו כל הטצדקי מה שיכולים לעשות ויקחו עמהם אשה, ואם באמת הוא כמו שכתוב בשאלה שקשה להם הרבה ולא יוכלו ליקח אשה, על כורחם יעשו מה שכתב מרן בשלחן ערוך שתביא חוטי צמר ותקשור בהם השערות שלה מלמעלה כדי שלא יצופו על פני המים, והקשירה תהיה ברפיון הרבה כדי שיכנסו המים בין הקשירה לבין השערות".

והביא גם את מה שכתב התפארת שמואל, והציע ש"יתכן שזה הנידון הכתוב בשאלה שהם יכולים להיזהר הרבה בעניין שלא יצא מן השערות חוצה, יתכן שכן עושים כמו שכתב הגאון מהרש"ק", והציע שיחמירו לעשות את שני הפתרונות – לקשור את השערות ברפיון ולטבול, ואחר כך להתיר את הקשר ולטבול בלי חוטים קשורים, ועל ידי המעבר של היד על השערות, וכעצת התפארת שמואל: "ובזה יצאנו ידי כל הדעות ולא-יש חשש עוד, שאפילו אם חס ושלום אופן הראשון לא עשתה אותו היטב יבוא אופן השני ויתקן, ולא יִפְצֹר שודאי תעלה בידה טבילה חשובה אם תעשה את שני האופנים הנזכרים".

הרי שלדעת הזבחי צדק הפתרונות האחרים מותרים רק בדיעבד, ולכן הנחה ועודד להיעזר בבלנית ככל הניתן. וגם בפתרונות האחרים החמיר להשתמש בשניים יחד, כדי להבטיח שכל שערות הטובלת ייכנסו למים.

בשו"ת שמחת כהן (יו"ד ב, עב) נשאל הרב רחמים חי חוויתה הכהן על אישה שטבלה בחושך ולכן הבלנית לא ראתה אם כל שערותיה נכנסו למים, והשיב ש"עלה בדעתי להתיר בְּאִמְרָה (האישה עצמה) ברי לה שלא צפו שערותיה על פני המים, והיינו כגון שהמקוה עמוק ושערותיה קצרות והשפילה ראשה למטה באופן שיודעת בודאי שלא צפו על פני המים". וביאר: "וטעמי בזה משום דמה לי ברי שלה מה לי ברי של חברתה, הלא גם היא נאמנת על עצמה בעניינים אלה, וכמו שכתבו הפוסקים בס' קפ"ח, דנאמנת אשה לומר כזה ראיתי ואבדתי, וטעמא משום שהאמינתה תורה כדכתיב וספרה לה".

וביאר שאמנם לכתחילה "צריכה לעשות כמו שבא מפורש בדברי הראשונים ז"ל שתכרוך שיערה על ראשה וכו' שזהו דרך ישרה ובטוחה, אך בדיעבד... למה לא נאמינה". ודן בדברי התפארת שמואל, ומכיוון שהסתפק בפירושם, חשב מתחילה להצריך טבילה נוספת "לצאת מידי כל ספק", אך נודע לו מאוחר יותר שהאישה הטובלת כבר שימשה עם בעלה ובנידון כזה אין להחמיר, "ומשום חומרא אין להצריכה לטבול לאחר שלנה". בפועל אותה אישה לא רצתה להמתין לתשובה מהרב, ו"כיון ששמעה שיש ספק בזה וצריך בירור – החמירה על עצמה לחזור ולטבול".

בשו"ת שואל ונשאל (א, קנג) השיב רבי משה כלפון הכהן על אותה שאלה, וסבר שיש להחמיר להצריכה טבילה שנית, וטוב עשתה האישה שהלכה לטבול

שוב מעצמה. וביאר שאין לסמוך על התפארת שמואל, מכיוון שעצה זו "לא זכרו זה הראשונים". ולמרות שהיא אומרת שוודאי לא צפו שערוותיה מעל המים, "אין להאמינה בזה, דמדברי הטור בשם הראב"ד נראה דבזולת זה לא עלתה לה טבילה, גם דאומרת ברי לי, דאי לא תימא הכי הוה לי למימר זה בפשיטות, וכן הרשב"א היה לו לכתוב תיקון זה, אלא ודאי דלא מהני". והוסיף, "בברי לי שהוא יותר קל ומצוי אי איתא דמהני לא היו משמיטים אותו". ובנוסף, הברי לי לא מבטיח בפועל שאחת משערוותיה לא נותרה מחוץ למים, "ועוד דאיזה ברי הוי בזה הלא בקל ישאר איזה שערוות חוץ למים ולא תרגיש בהם כלל, וכמעט שאי אפשר לומר ונקה אם לא באופנים שזכרו הם ז"ל". וכתב שאין זו חומרא שהיא תחזור ותטבול אלא דינא, ולגבי לסמוך על התפארת שמואל למעשה השאיר בצ"ע. "אם כן יפה כיונה שחזרה וטבלה, והנח להם לישראל שאם אינם נביאים בני נביאים הם".

עוד ראו בתשובת הרב חזקיה חדד (מכתב לחזקיה יו"ד נב), שדן באישה שטבלה לבד בחושבה שאין זה מעכב אבל אמרה שנזהרה לטבול כל גופה ושערוותיה היטב, וכבר שמשה עם בעלה. לאחר הבאת הדעות, השיב למעשה שלא צריכה לטבול שוב, מכיוון שנזהרה לטבול היטב, ואפשר לסמוך על כך, בדומה למה שכתב התפארת שמואל.

ניתוח הפער והגדרת ההלכה

ביאור עמדת האחרונים לאור דברי הראשונים

יש לברר כיצד נוצר פער כה גדול בין דברי הראשונים לאחרונים. כאמור, בגמרא ובחלק מהראשונים הצורך באישה שעומדת על הטבילה לא נזכר, ובחלק מהראשונים נזכרו פתרונות שונים, ולפי רוב הפוסקים והמפרשים מדובר בפתרונות לכתחילאיים. אולם בימי האחרונים, ובמיוחד עם השנים בדורות האחרונים, הולכת ומתחזקת העמדה שלטבול לבד ללא בלנית, אפילו אם הטובלת משגיחה יפה שהשערות ייכנסו למים, זהו בדיעבד או מותר לעשות זאת רק בשעת הדחק. ואיך אפשר שהאחרונים יתעלמו מדברי הראשונים, במיוחד לאור היסוד המתבאר ברדב"ז וערוה"ש שהתורה האמינה לאישה על היטהרותה, כולל טבילתה?

ולדעתי השאלה כל כך חזקה שהיא גופא התשובה, ואין לעשות מחלוקות בין הראשונים לאחרונים בסוגיה זו, אלא יש לראות את הסוגיה והתפתחותה כאחת. הווי אומר, שאכן בתחילה מדובר היה בעצה של הראשונים, כדי להבטיח ששערוותיה של הטובלת ייכנסו למים כראוי ושהטבילה תהיה כשרה, ולכן הציעו גם פתרונות חלופיים, ועם הזמן, ועם הפסיקה בשו"ע שעודדה דווקא את פתרון הבלנית על פני האחרים, הפכה העצה למנהג קבוע ובהיר, כמנהג שפשט בכל ישראל, ובכל קהילה וקהילה התאמצו והעמידו בלניות, ורוב הנשים השתדלו לקבל עליהן את המנהג כמחייב.

ועל כן עם השנים, האחרונים החמירו יותר בקיום המנהג, כדרך שמחמירים במנהגים שהתחזקו להשתדל מאד לקיימם לכתחילה. מאידך, ודאי שלא נוכל לומר שחזיקו המנהג ועידודו במשך השנים ימחק או ידחה את הגדרתו המקורית שמדובר במנהג שאינו חובה, שיש לצדו פתרונות אחרים. ולכן על אף שאחרונים רבים מתאמצים לקיים ולבסס את המנהג, הרי יודו שמעיקר הדין מותר לאשה לטבול לבדה. ולכן בפועל כשיש צרכים שונים יתירו לאישה לטבול לבדה. ולא מצאנו בשום מקום באחרונים, שבאו לחלוק בדין זה על הראשונים שהציעו לו חלופות, אלא ביארו סוגיה זו כהמשך טבעי של דברי הראשונים, שככל שמצאו יתרונות וכמה תועלות במנהג, חיזקו את קיומו כמה שיותר.²⁵

ביאורו של טהרת ישראל

לענ"ד ביאור הרמוני זה של הסוגיה נמצא בדברי הרב ישראל יצחק ינובסקי, מפוסקי פולין האחרונים, בספרו טהרת ישראל (סימן קצח, מ, סעיפים קכח-קכט), שביאר כך:

צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מ"ב שנה ויום אחד, בשעה שהיא טובלת שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים, אבל קטן וכל שכן עכו"ם אינם נאמנים כלל.

אם אין לה מי שתעמוד על גבה או שהוא בלילה, תכרוך שיערה על ראשה בחוטי צמר או ברצועה שבראשה ובלבד שתתפרם עד שיוכלו המים ליכנס בתוכם או בשרשרות של חוטים חלולות עשויים מעשה רשת, או קושרת בגד רפוי על שערותיה.

ואם אשה היא זריזה ואינה מבוהלת במים תוכל לתפוס שיערה בידיה עד שיכנסו כל שערותיה לתוך המים ותסלק ידיה מהם ואז הטבילה יפה, ויכולה לסמוך על זה בשעת הדחק.

ואם לא עשתה באחד מהאופנים הנ"ל, לא עלתה לה טבילה. ואפילו ביש ספק שמא נשאר משהו מהשערות מבחוץ למים, גם כן לא עלתה לה טבילה אף

25. אפשר להצביע על שתי סיבות מדוע בימי האחרונים זירזו לקיים מנהג זה יותר ממה שרגילים לקיים מנהגים אחרים: א. אחרי דברי הרמ"א (קצח, א) שאין לטבול אפילו עם דברים שאינם חוצצים, החמירו יותר בדיני חציצה ולא רצו לאפשר לטבול בחוטי שיער אפילו שרפויים (ויש לדעת שדברי רמ"א אלו הם מידת חסידות, וכמבואר בסדרי טהרה קצח, ו, ערוה"ש ט, וכן ביאר מו"ר בפניני הלכה טהרת המשפחה ה, הע' 1. וסעיף זה בשו"ע ביחס לבלנית, שעליו לא העיר הרמ"א ואדרבא בדרכי משה הארוך ביאר כב"י, מהווה ראיה נוספת לכך שמדובר במידת חסידות. ואכמ"ל). ב. עם השנים ראו שיש לתפקיד הבלנית חשיבות ותועלת מעבר למה שכתבו הראשונים, וברוב המקרים הבלנית הועילה לטבילתן של נשים כהלכה מעבר למעמד הטבילה, דהיינו בסיוע בחציצות שונות, אווירה נעימה במקווה, הנגשת ההלכה, ועוד. לעומת זאת, ככל שעוברות השנים והמקוואות התפתחו וסודרו עם תאורה ראויה ומים חמימים, אפשר לחשוש פחות מטבילה ללא בלנית.

דיעבד. וע"כ המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל שעומדת אשה עליה בעת טבילה וקורין לה בלשון אשכנז 'טיקערין'²⁶ ומיוחדת לזה. ועיין לעיל קצה, יג, באם בעלה מותר לעשות זה באם הם בכפר שליכא אשה אחרת.

הרי שהביא את מה שנאמר בראשונים, ואת כל הפתרונות האחרים, כולל פתרון התפארת שמואל שתטבול לבדה על ידי שתתפוס שערותיה בידה, וכתב בלשון כזו שסתם אישה היא זריזה ולא מבוהלת במים, ורק אם לא עשתה אחד מהאופנים האלו לא עלתה לה הטבילה גם בדיעבד. כלומר מכיוון שהיא לא דאגה שכל שערותיה היו בתוך המים, חוששים שלא עלתה לה הטבילה. ומתוך כך "המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל" לקחת בלנית ולהיעזר בה.²⁷ ועל דרך זו ביאר את הסוגיה מו"ר בפניני הלכה, בדבריו הקצרים והקולעים.

אישה בעלת שיער קצר

היו פוסקים שכתבו שאפילו אישה עם שערות קצרות, צריכה לכתחילה לטבול עם בלנית. כ"כ ר"י משאש (מים חיים, מים קדושים סא), שלאחר שביקר את המנהג שנשים מגלחות את שערות ראשן, כתב שעלתה להן הטבילה, "ודווקא בדיעבד אבל לכתחילה בעיין עמידה על גבן". וכ"כ בדי השולחן (קצח, שג).

אמנם בשו"ת דברי יציב (יו"ד צה, ס"ק ו) העלה רי"י הלברשטאם שלראב"ד, רשב"א, רא"ש וטור, מטרת האישה הרואה לוודא שכל השערות נכנסות למים, וכך כתב בשו"ע, ולכן אם האישה מגלחת את שיערה "אין צריך להעמיד אשה לראות אם טבלה כדין". ועל אף שבראשונים אחרים משמע שהאישה העומדת על גבי הטובלת אמורה להבטיח באופן כללי שהטבילה כשרה, ולא רק שכל השערות נכנסות למים, השו"ע סתם כדעה שתפקיד הבלנית להבטיח שכל השערות ייכנסו למים.

וכ"כ אחרוני זמננו. הרב מרדכי אליהו: "אשה ששערותיה קצרות יכולה לטבול בלא בלנית ובלבד שהיא בטוחה שכל שערותיה בתוך המים" (דרכי טהרה, מהד' תשע"א, פרק יח, 'תשובות ותוספות ממרן' שאלה ה), וכ"כ בספר פוע"ה (יח, כא).

ונראה שהסוברים שגם אישה עם שערות קצרות צריכה לכתחילה לטבול עם בלנית, סוברים שבלנית הוא כדין מחייב שרק בשעת הדחק או במקרים נדירים אפשר יהיה להתירו, ולכן אפילו כשהטעם המקורי, לוודא ששערות האישה נכנסות למים,

26. "מילה באדיש שמשמעותה המילולית: לוקחת (מכניסה) פנימה. 'טוק' - לוקחת, 'עריין' - פנימה (ברלינר, הע' 14).

27. וכן לשון ערוה"ש קצח, פז: "ולכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל שעומדת אשה עליה בעת הטבילה, וקורין לה טוקערין". וראו ברית כהונה מערכת הטי"ת ד, יא.

לא קיים – מקיימים אותו. ואילו הסוברים שאישה עם שערות קצרות יכולה לטבול ללא בלנית, יבארו שלכתחילה יש לקיים את מנהג הבלנית אבל במקרה הצורך אין חובה לקיימו, וקל וחומר במקרה שהטעם המקורי למנהג אבד.

"מסיבה אחרת" – מה נקרא צורך

בפניני הלכה טהרת המשפחה (ח, ה, 8), אחר שהבהיר את יסוד מנהג הבלנית, כתב הרב מלמד: "אשה שמתבייشت שבלנית תראה אותה או שמסיבה אחרת אינה רוצה להיעזר בבלנית, אינה חייבת לקיים את המנהג". ונראה לומר שאין אפשרות לקבוע סיבות מוגדרות. מצד אחד ללא סיבה יש לקיים את המנהג, אבל אם יש סיבה, והסיבה יכולה להיות סובייקטיבית, הרי שזה נחשב צורך או צער שעבורו מורים שאפשר לטבול ללא בלנית.

וכן ביאר ידידי הרב אורי הכהן: "בימינו נהוג שנמצאת בלנית בכל מקוה והיא מלווה כל טובלת ומשגיחה ששערות ראשה נכנסו במים. אולם חשוב לציין שכאמור לעיל אין הכרח הלכתי שהטבילה תהיה בנוכחות אשה אחרת, שהרי ניתן להיעזר באפשרות השנייה שהביא הראב"ד. אמנם המחבר כתב שתשתמש באפשרות זו רק אם אינה יכולה לטבול עם אשה אחרת. אולם מה לי 'אם אין לה מי שתעמוד על גבה', מה לי אם קשה לה פתרון זה מסיבות אחרות. ולכן פשוט שבמקום צורך, כגון שהטובלת מתביישת לטבול בפני אשה אחרת, יש לאפשר לה לטבול כך, ולהדריכה להיעזר ברשת שתסייע ששערות ראשה לא יצפו על פני המים, או שאר פתרונות שבעזרתם לא יהיה כל חשש ששערותיה לא יכנסו למים" (סוגה משושנים, עמ' 956-957).²⁸

וכן ביאר הרב שאול דוד בוצ'קו: "יש נשים המרגישות עלבון או בושה בכך שאשה אחרת תראה אותן כשהן ערומות. ידועים דברי חז"ל על כבוד הבריות, שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (ברכות יט, א). לכן אשה המרגישה עלבון או בושה אם אשה אחרת תעמוד בעת טבילתה הרי זו שעת הדחק, ומותר לה לטבול לכתחילה בלי שמישהי תעמוד עליה" (בעקבות המחבר ח"ג סי' לה, עמ' 407-409).²⁹

28. ראו שם שהביא מכתבו של הרב אלישיב קנהול, מחבר הספר "איש ואשה", לרבנות הראשית: "מצד הדין יכולה אשה לטבול גם ללא נוכחות אשה נוספת או על ידי הסתייעות טכנית או במקרה של שיער קצר שאין חשש ששערה תצוף מעל המים... עלינו לדעת שיש נשים שיש להן בגופן צלקות שונות שהן מתביישות לעמוד ללא בגדים מול אדם אחר, ויש המתביישות סתם עד כדי הימנעות מללכת למקוה ודחיית הטבילה ללא הצדקה, ויש נשים אשר סבלו מפגיעה מינית ואינן יכולות לעמוד בפני אדם אחר ללא בגדים וכדומה".

29. נראה מדברי הרב בוצ'קו, שאין הכוונה שעת הדחק שאין פתרון אחר, אלא יותר שעת הצורך. וסיים: "צריך לכבד רצונה של אשה לטבול ללא נוכחות הבלנית. וכמובן שכל זה רק באשה המבקשת לטבול לבדה, אולם לכל שאר הנשים צריך לקיים את הדין היסודי, כמובא בשולחן ערוך וכמנהגן של ישראל".

סיכום

מנהג הבלנית לא נזכר בגמרא, ברי"ף, ברמב"ם ועוד, אלא יסודו בדברי כמה ראשונים, בראשם הראב"ד, אשר הצריכו נוכחות אישה נוספת בזמן הטבילה כדי לוודא שכל שערותיה של הטובלת נכנסו למים. מדברי הראשונים עולה שמנהג הבלנית אינו דין גמור, אלא נזכר לצד פתרונות נוספים, כגון כריכת השיער בשבכות שונות. מבואר בראשונים ומודגש בבית יוסף, שהפתרונות שווים במעמדם לבלנית. יסוד הסברא מופיע ברדב"ז ובערוך השולחן, לפיו התורה האמינה לאישה על טבילתה, ונוכחות הבלנית היא "הענדפא בעלמא". עם זאת, בדברי האחרונים למדנו שראו טבילה עם בלנית מנהג מחייב, שרק בדיעבד או בשעת צורך גדול אפשר להתיר להשתמש בפתרון אחר ולטבול ללא בלנית.

במאמר זה עיינו בפער הגדול כביכול בין דברי הראשונים לאחרונים, והעלינו שאין לעשות מחלוקת ביניהם, אלא הסוגיה אחת היא: מנהג הבלנית יסודו במנהג שלכתחילה יש לקיימו ובשעת הצורך אפשר להשתמש בפתרונות אחרים שמבטיחים טבילה כשרה. מפני ערכו הגדול של טבילה בפני בלנית, המנהג הלך והתקבל בקהילות ישראל במשך דורות, עד שהפתרונות הנוספים הפכו לבדיעבדיים. ועם זאת, דבריהם לא באו לסתור את עיקר ההגדרה, שמנהג הבלנית הוא מנהג ואינו דין מחייב. וכך ביאר מו"ר בפניני הלכה את דין הבלנית, בצורה שמשקפת הן את דברי הראשונים והן את דברי האחרונים.

